

“Bir zengin olsaydım!”¹

RIFAT N. BALI

12 Eylül 1980 askeri darbesinden yaklaşık iki buçuk yıl sonra yapılan 6 Kasım 1983 Genel Seçimlerinde Turgut Özal'ın genel başkanlığındaki ANAP'ın tüm tahminlerin aksine tek başına iktidar olması, başta MGK olmak üzere, kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Ancak bu sonuç, halen CNN-TÜRK'de tefrika edilmeye devam eden *Özallı Yıllar* belgeselinden de anlaşılacağı üzere, ANAP yöneticileri için beklenen bir sonuçtu. Hatta ANAP yönetimi, belgeselde açıklandığı üzere, seçimi kazanacağından o kadar emindi ki, MGK'nun tepkisini çekmemek için teşkilatına seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra partililerin sevinç gösterisinde bulunmalarını tembihlemişti. Böylece halkın nabzını iyi tutmuş olan ANAP seçmenlere özelleştirme, köprü gelirlerinin satışı, serbest piyasa ekonomisi gibi kavramlarla vaad etmiş olduğu 1980 öncesine kıyasla “daha iyi bir hayat yaşama” sözünün karşılığını iktidara gelerek almış oluyordu.

“Daha iyi bir hayat yaşama”dan kasıt, bu fani dünyada hayatın nimetlerinden fazla yaşlanmadan faydalanmak, dünyanın tadını doya doya çıkarmak, bunu gerçekleştirebilmek için de para kazanmaktı. Para kazanmak içinse kapalı ve devletçi bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine

son süratle geçilmesi şarttı. Bu nedenle Turgut Özal başbakanlığında kurulan ANAP hükümeti güvenoyu aldıktan hemen sonra piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak kararları ardarda aldı. Türkiye, tabiri caizse, bir günden diğerine, kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçiş yaptı. Daha önce sadece belli bir kesimin ayrıcalığı olan en lüks ithal tüketim ürünleri, ithal blucinler ve spor ayakkabıları büyük şehirlerin şık caddelerinden varoşlardaki mağaza vitrinlerine kadar her yerde, Amerikan sigaraları, Nescafe'ler, viskiler de Tekel bayilerinin raflarında yer aldı. Türkiye, Özal'ın deyimiyle, “çağ atlamış” büyük bir “transformasyon” geçirmiş ve tüketim toplumuna adım atmıştı. Televizyonda renkli yayına geçişle de Batı âleminin bu parlak ambalajlı ürünleri reklamlar sayesinde önce sokaktan evlere, daha sonra da ev sakinlerinin rüyalarına giriverdi.

İthalatın serbestleşmesiyle birlikte lüksün artık neredeyse sıradanlaşması o ana kadar toplum içinde pek de kabul görmeyen bir diğer kavramın toplum tarafından benimsenmesine ve kabul edilmesine yol açtı: zengin olmak. Gerçi 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP “her mahalleye bir milyoner” sloganıyla, aynen ANAP'ta olduğu gibi, serbest piyasa ekonomisinin şampiyonluğunu yaparak iktidara gelmiş ve “zenginlik” toplumsal değerler silsilesinde en üst sıraya otur-

20 ¹ Sholom Aleichem'in kısa bir öyküsüne dayanan *Anatevka Dandaki Kemancı* müzikalinden bir şarkı başlığı.

muştı. Ancak 1970-80 yılları arasında yaşanan iktisadi, siyasi ve toplumsal buhran nedeniyle bu durum değişmiş, zengin olmak, zenginliği de meydan okurcasına teşhir etmek artık toplum içinde pek kabul edilir bir tavır, pek zarif bir davranış değildi. Unutmamak gerekir ki 1970-80 dönemi sol ve sendikal hareketlerin çok güçlü oldukları, fabrika işgallerinin ve uzun süreli grevlerin yaşandığı yıllardı. O yıllarda "sanayici" veya "işadami" dendiğinde bugün olduğu gibi toplum içinde itibar gören ve saygınlığı olan bir statü akla gelmemekteydi. Bu nedenle Özal'ın "zengin olmak" kavramını tekrar gündeme getirmesi, hele hele bunu da '70'li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılardan sonra yapmış olması, toplum içinde fazla bir tepki yaratmadığı gibi, tam tersine, "zengin olmak" ne pahasına olursa olsun erişilmesi gereken bir hedef olarak kabul görmeye başladı. Üstelik zengin olmanın felsefi temelleri o ünlü "ben zengini severim" sözleri ve Tunus'u ziyaret ederken Kur'an'ı mesnet göstererek Tunus başbakanına vermiş olduğu "Zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan daha iyidir" tavsiyesiyle de bizzat Özal tarafından atılmıştı.² '70'li yılları karakterize eden margarin, tüp gaz ve benzeri kuyruklardan bıkmış bir toplum, vitrinleri süslemeye başlamış olan ithal mallarını, sokaklarda salına sahna süzülen Mercedes, BMW ve Japon arabalarını da gördükten sonra yokluktan bolluğa geçmeye başlamış olan yeni bir Türkiye'de oluşmaya başlayan bu servet havuzundan kendi payına düşeni almak için çabalamaya başladı.

Bu geri plan akılda tutulduğu takdirde 1983 yılında başlayan ve 20 Ekim 1991 genel seçimiyle de sona eren ANAP'lı yılları değerlendirmek daha kolay olacaktır.

Turgut Özal'ın seçim konuşmaları sırasında vadettiği "müreffeh Türkiye" ANAP'ın iktidara gelmesiyle birlikte artık inşa edilmeyi bekliyordu. Nitekim 1983 genel seçimlerinden sonra başlayan serbest piyasa ekonomisi sürecinde yurtiçi ve yurtdışında başlayan inşaat seferberliği Enka, Bayındır, Çarmıklı, Ceylan, Kutlutaş, Doğuş,

Alarko, Ata İnşaat gibi taahhüt ve inşaat şirketlerinin muazzam bir şekilde büyümelerine neden oldu. Aynı firmalar müteahhitlikten elde ettikleri büyük kârlarla başka sanayi ve ticaret dallarına da sıçradılar ve bugünkü konumlarına geldiler. Halka gelince; Halk da bu zenginleşme sürecinde oluşmaya başlayan bu servet havuzundan karınca kararınca kendi payına düşeni almaya çalıştı. Prof. Eser Karakaş'ın yorum gerektirmeyen şu sözleri bu süreci yeterince açıklamaktadır:

"Paylaşanlar bir avuç oligarşi değil. Dünya sistemiyle bağdaşmayan, üç bin doları geçmeyen bu sistemden, nüfusun çok büyük çoğunluğu rant yiyor. Bütün toplum, üniversitesinden küçük esnafına rant sisteminin içinde yaşıyor. Mafyanın dışında kalmış insan sayısı çok az Türkiye'de. Herkes bu suç örgütüne üye.

Hazine arazilerini işgal etmiş yeni kentlilerimizden tutun da, memurlara, KİT çalışanlarına, tarım sektörünün tümüne varıncaya kadar herkes bu talan sisteminin bir parçası. Tarımda ürettiği mal para etmiyor ama kendisine ciddi aktarım yapıyor. Devlet teşvikleri ve korumacılıkla ayakta kalan imalat sanayiinin patronları ve o fabrikaların işçileri de bu talan sisteminin bitmesine karşılar. Çünkü teşvikleri kestiginiz anda işsiz kalacaklarını biliyorlar."³

ANAP'ın hükümet olmasıyla birlikte 1983 yılında çevrilen yeni sayfanın bir de o kadar parlak olmayan gizli bir yüzü vardı: yolsuzluklar, rüşvetler, banka ve banker iflasları. Bugün kamuoyunu o kadar meşgul eden "bankalar skandalı"nın esas köklerini işte Özallı Yıllar'ın ilk başlangıcında aramak gerekir. '80'li yılların ortasında Çavuşoğlu-Kozanoğlu grubuna ait Hisarbank'a el konularak Hazine'ye devredildiğini, keza Odi-bank'ın da aynı akibete uğradığını bugün artık herhalde hiç kimse hatırlamıyor. İstanbul Bankası'nın da aynı akibete uğraması ise genel müdürlüğünü Özer Uçuran Çiller'in yapmış olması nedeniyle hayal meyal hatırlanıyor. Özer Uçuran Çiller bir dönem başbakanlık yapmış bir parti genel başkanının eşi olmayıp sıradan bir işadami olmuş olsaydı İstanbul Bankası skandalı da unutulmuş olacaktı. Aynen arşivleri dolduran onlarca

2 Güneri Cıvaoglu, "Veren el alan el", *Sabah*, 24 Mayıs 1989.

3 Neşe Düzel, "Dış güçlerle ittifaka hazırım", *Radikal*, 27 Kasım 2000.

banker skandalı dosyalarında olduğu gibi.

Gerek '80'li yılların ortalarını meşgul eden ve çoktan iktisat tarihimizin karanlık arşivlerine gömülmüş olan bu olaylarda, gerekse günümüzü meşgul eden "temiz toplum" arayışlarında sürekli gözardı edilen veya edilmeye çalışılan husus rüşvetin ve onun yapışık ikiz kardeşi olan yolsuzluğun Özal ve ANAP iktidarı döneminde kurumsallaştığı, toplum içinde anlayışla karşılanabilir ve kabul edilebilir bir hale dönüştüğü, başka bir deyimle sıradanlaştığıdır. Özal'ın ünlü "ben zenginleri severim", ve "benim memurum işini bilir" sözleri günümüzde halen devam etmekte olan bir hayat tarzını izah edebilecek anahtar kelimeleridir. Özal iktidarı ile başlayan bu yeni dönemde imar planlarında sağlanan kolaylıklar sayesinde Boğaziçi'nin surları kaçak inşâ edilmiş villalardan oluşan sitelerle doldu. Aynı sitelerde ünlü işadamları ve sanatçıların yanı sıra, bu kadar pahalı villaları nasıl satın alabildiklerine bir cevap bulunamamış olan bürokratlar ve gazeteciler de yer aldı. Rüşvet ve yolsuzluk hayatın olağan gerçekleri arasında yer edindi. Özallı yıllarda yüksek düzeydeki bürokratlara "anahtar"ların hediye edilmesi sıradan bir hal aldı. Bu hediye "anahtar" uygulamasının nasıl cereyan ettiği için iş âleminin içinden birine, bir dönemin TÜSIAD genel sekreteri, günümüzde Sabancı Holding'e ait Ak Sigorta Yönetim Kurulu Başkanı ve köşe yazarı Güngör Uras'a kulak vermemiz yeterlidir:

"Duyduğuma göre geçen yıl, altın anahtarlıkları 'boş olarak' vermek yerine ucuna bir anahtar geçirenler olmuş... Bu anahtar, etkili ve de yetkili kimseye duyulan sempatiye göre, yerli veya Japon bir binek otomobilinin anahtarı oluyormuş... (...) Bina ruhsatı konusunda problemi olan bir arkadaşım, etkili ve de yetkili bir kişiye yılbaşı hediyesi olarak verdiği anahtarlığın ucuna bir apartman dairesinin anahtarını geçirdiğini söylüyordu."⁴

Aynı dönemin bir etkisi basın alanında da görüldü. Ürünlerini tanıtmak ve kendilerinden basında bolca söz ettirmek isteyen şirketler basının önde gelen ekonomi muhabirleri ve tüketici köşesi yazarlarını, tüm masrafları kendilerine ait

olmak üzere, yurtdışındaki merkezlerine "inceleme gezileri" yapmak üzere uğurladılar. Bu gazeteciler döndüklerinde kendilerinden beklenen hizmeti yerine getirdiler ve davet sahibi firmanın ürününü sütunlarında geniş bir şekilde reklam ettiler. Karşılıklı çıkar ilişkisinin bir diğer türü olan bu ilişkiler artık o kadar olağanlaştı ki, günümüzde artık kimse bunun basın ahlâkı ile uyuşup uyuşmadığını sorgulamıyor bile.

Bu yılın Haziran ayında Ankara Sanayi Odası tarafından yapılan bir araştırma kapsamında oda üyesi şirketlere sorulan sorulardan bir tanesinin amacı bürokraside "kural dışı ödemeler" in, başka bir deyimle rüşvetin, yaygınlığını ölçmekti. Bu amaçla sorulmuş olan "Sektörümdeki işletmelerin işlerini yapabilmeleri/yaptırabilmeleri için bazı kural dışı ödemeler yapmaları doğrudur." Sizce bu ifade doğru mudur?" sorusuna verilen cevabın %32'si "asla" oldu. Geri kalan %68'in dağılımı ise şöyleydi: %5 = her zaman, %19 = çoğu kez, %13 = sık sık, %20 = bazen, %11 = arada sırada.

Bu soruyla bağlantılı olarak sorulan bir diğer soru ise "Sektörümdeki işletmeler genellikle yapılacak kural dışı ödemenin ne kadar olduğunu önceden bilirler" Sizce bu ifade doğru mudur?" sorusuydu. Buna verilen cevabın %21'i "asla" idi. Geri kalan %79'un dağılımı ise şöyle: %3 = her zaman, %23 = çoğu kez, %10 = sık sık, %24 = bazen, %19 = arada sırada.

Bağlantılı bir üçüncü soru ise "Eğer bir firma bu gerekli kural dışı ödemeyi yaparsa, beklediği hizmet, anlaşmaya uygun olarak gerçekleştirilir." Sizce bu ifade doğru mudur?" idi. Buna verilen cevabın ise %4'ü "asla" olup bakiye %96'nın dağılımı şöyleydi: %10 = her zaman, %46 = çoğu kez, %18 = sık sık, %15 = sık sık, %7 = arada sırada.⁵

Rüşvetin ve yolsuzluğun ne derece yaygınlaşmış ve kabul edilebilir bir hale gelmiş olduğunun açık bir aynası olan bu küçük araştırma suçlularının sadece Murat Demirel ve şürekası olmadığına işaret etmektedir. Esas suçlu bu döneme damga-

sını vurmuş olan, "köşeyi dön, ama nasıl dönersen dön" cümlesiyle özetlenebilir fırsatçı zihniyeti toplumda yaygınlaştırmış ve de en önemlisi ona kabul edilebilirlik kazandırmış olan "Özallı Yıllar" dır.

Böyle bir hayat tarzının egemen olduğu bir toplumda bir "bankalar skandalı" karşısında başta TÜSIAD olmak üzere basın, işadamları ve benzeri kurumların yekvücut bir halde bu skandala karşın işadamlarını taşlamaları bir günah keçisi bulmuş olmanın ferahlığından ileri gelen sevinç tezahürlerini andırıyor. Toplumun pirüpak, rüşvetin olağan olmayıp istisnai olduğu bir ortamda bu tepkileri samimi olarak kabul etmek mümkün. Ancak yıllardan beri özel sektörde banka, banker, hayali ihracat ve ithalat, kamu sektöründe ise ISKI, AKBIL gibi envai çeşit yolsuzluklarla karşılaşmış, bütün bunları da belleğinden silmiş olan iş âlemi elitlerinin aniden silkinip ayaga kalkıp "temiz toplum istiyoruz" haykırışlarını nasıl yorumlamak gerekir?

Buna getirilebilecek tek açıklama son "bankalar skandalı"nın iş âleminin son on beş yıl içinde sarf etmiş olduğu "saygınlık kazanma" çabalarına büyük sekte vurmuş olmasıdır. İş âleminin önde gelen isimleri, son on beş yıllarının önemli bir bölümünü "işadami" figürüne kamusal alanda saygınlık kazandırma çabalarıyla geçirmişlerdir. Bu gayretler sanat hamiliğinden, hayır, eğitim ve ya araştırma amaçlı vakıflar kurmaya, üniversitelerde öğretim üyesi olmaya, basındaki müttefikleri sayesinde "entellektüel" konumuna terfi etmeye kadar geniş bir yelpazeyi kapsadı. Bu oldukça başarılı faaliyetler bir günden diğerine iş

âleminin çok saygın isimlerinden, Özal döneminin yıldızlarından Cen Ajans/Grey başkanı Nail Keçili'nin tutuklanmasıyla birden büyük bir darbe aldı. İşadaminin toplumsal figürünün rehabilitasyonunu amaçlayan halkla ilişkiler operasyonunda açılmış olan bu gedigin tamir edilebilmesi ve duvarın yeniden örülebilmesi için iş âlemi bugünlerde TÜSIAD'ın önde gelen adları tarafından kurulmuş olan TESEV vasıtasıyla yeni bir harekâta girişmiş gözüküyor. TESEV Dünya Bankası'ndan sağlamış olduğu finansmanla Türkiye tarihinde bir yolsuzluk araştırma projesi başlatacağını ilân etmiş durumda.⁶ Bunun da "bankerler skandalı"nın meydana geldiği bir zamana denk düşmesi ise talihli bir tesadüf. TESEV böylece bu araştırmasını "temiz toplum" yolunda atılan bir adım olarak takdim etmek fırsatını elde etmiş durumda.

Kısaca tasvir edilmeye çalışılan bu manzara karşısında herkesçe malûm bazı temel gerçekleri bir daha hatırlatmakta yarar var. Halka gerçek anlamda açılmamış, hisselerinin sadece %10 ilâ 20 civarındaki göstermelik bir bölümünün IMKB'de işlem gördüğü, dolayısıyla şirketlerin ve holdinglerin halen aile fertleri ve onlara yakın akraba ve yöneticiler tarafından yönetildiği, devlet-özel sektör ilişkilerinin de patronaj şeklinde yürüdüğü malûm olan bir iş âleminde ve toplumda yolsuzlukların sona ermesini ve "temiz toplum" çılgınlığının da sevinç gösterilerine dönüşmesini beklemek bir hayalden ibarettir.

6 Şelale Kadak, "Hazine yolsuzluğu araştırmayın demeyecek ya!", *Yeni Binyıl*, 25 Ekim 2000.